

واکاوی کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء

مقدمه کتاب نوشته ابن ابی اصیبعه، موفق الدین ابوالعباس احمد فرزند قاسم فرزند خلیفه فرزند یونس سعدی خزر جی (۵۹۵-
۶۶۸ ق / ۱۱۹۹ - ۱۲۷۰ م)، چ. انجمن گیاهدرمانی، ۱۳۹۳ خ.

پژوهش و برگردان به پارسی

محمد ابراهیم ذاکر

دندان پزشکی و پژوهشگر تاریخ پزشکی

۱	.....	واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء
۱	.....	سیری در کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی عیون
۱	.....	دیدگاه فهرست‌نگاران درباره عیون الأنباء
۱	.....	بررسی کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء، از دیدگاه فهرست‌نگاران و تاریخ‌نویسان
۴	.....	ارزشمندی‌های کتاب عیون الأنباء
۴	.....	لیست منابع کتاب عیون الأنباء
۱۹	.....	جایگاه عیون الأنباء در دیدگاه خاورشناسان
۲۰	.....	ویژگی‌های عیون الأنباء في طبقات الأطباء
۲۱	.....	برگردان کتاب عیون الأنباء به زبان‌های گوناگون
۲۱	.....	(۱) برگردان به زبان آلمانی
۲۲	.....	(۲) برگردان فارسی کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء
۲۳	.....	کتاب‌نامه
۲۳	.....	نمایه کتاب و مقاله

واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء

سیری در کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی عیون

بررسی کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء، از دیدگاه فهرست‌نگاران و تاریخ‌نویسان ارزشمندی‌های کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء جایگاه کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء از نظر برخی خاورشناسان تفاوت‌های برخی از چاپ‌های کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء برگردان کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء به زبان‌های گوناگون

دیدگاه فهرست‌نگاران درباره عیون الأنباء

بررسی کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء، از دیدگاه فهرست‌نگاران و تاریخ‌نویسان

کتاب عیون الأنباء في طبقات الأطباء مهمترین و ارزشمندترین نگاشته برجای مانده از ابن‌ابی‌اصیبعه است که جایگاهی ویژه در شناساندن فرهنگ و تمدن و تاریخ پزشکی ایران و جهان اسلام دارد.

حاجی خلیفه گوید: عیون الأنباء في طبقات الأطباء^۱ در سه جلد از موفق‌الدین احمد فرزند قاسم خزرجی طبیب با آوازه ابن‌ابی‌اصیبعه است که در سال ۶۶۸ ق درگذشت.

ابن‌ابی‌اصیبعه گوید: «بر آن شدم تا کتابی را گردآورم که در آن برخی از نکته‌ها و گوشه‌هایی از زندگانی پزشکان کهن و نزدیک به روزگارم را یاد کنم و آن‌ها را برپایه زمانی و روزگار زیستی ایشان دست‌بندی کنم و بخش‌هایی از کوتاه‌سخنانشان و گوشه‌هایی از زندگی‌نامه گفتاری و کرداری و یا تکه‌هایی از شاهکارهای آنان و نام برخی از نوشته‌هایشان بازگو کردم.

۱ کشف الظنون عن اسامی الکتب و الفنون، حاجی خلیفه، ج ۲، ۱۱۸۵؛ زرکلی آن را در دو جلد بازگو می‌کند (اعلام زرکلی، ج ۱، ۱۸۸).

واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات
الأطباء

۱

دکتر محمد ابراهیم
ذکر

هم‌چنین گوشه‌ای از زیست‌نامهٔ برخی از حکیمان و فیلسوفان که توجهی ویژه به دانش پزشکی داشتند را در این کتاب آوردم، ولی نام دیگر حکیمان و صاحب‌نظران را نازک‌بینانه در کتاب معالم الأمم و أخبار ذوی الحکم یاد خواهم کرد.^۱

او کتاب را در پنج^۲ [پانزده] گفتار گردآوری کرده است:

گفتار یکم: چگونگی پیدایش دانش پزشکی و پیگیری یافتن آغازگاه آن.

گفتار دوم: آغازگران و بنیان‌گذاران دانش پزشکی.

گفتار سوم: گروه پزشکان یونانی که از تبار اسکلبیوس‌اند.

گفتار چهارم: پزشکان یونانی [که بقراط دانش پزشکی را در میانشان گسترانید].

گفتار پنجم: پزشکانی که نزدیک به دوران جالینوس و هم‌روزگارش بودند.^۳

گفتار ششم: پزشکان گروه اسکندرانی، و پزشکان ترس‌آیین و جز ایشان که در زمانشان بودند.

گفتار هفتم: پزشکان عرب و جز ایشان در دوران آغازین اسلام.

گفتار هشتم: پزشکان سریانی دوران آغازین عباسیان.

گفتار نهم: پزشکان ترجمان [برگرداننده] کتاب‌ها از زبان یونانی به عربی و این که برگردان‌های خود را برای چه کسانی انجام دادند.

گفتار دهم: پزشکان عراقی و سرزمین جزیره [کردستان بزرگ = میان‌رودان (دجله و فرات)] و دیاربکر.

گفتار یازدهم: پزشکانی که از سرزمین ایران برخاستند.

گفتار دوازدهم: پزشکان سرزمین هند.

گفتار سیزدهم: پزشکانی که از سرزمین مغرب برخاستند و در آن زیستند.

گفتار چهاردهم: پزشکان نامدار سرزمین مصر.

^۱ نام کتاب معالم الأمم و أخبار ذوی الحکم را ابن‌ابی‌اصیبه در پیش‌درآمد خود بر کتاب عیون الأنباء، پژوهش نزار رضا، ۸ آورده است.

^۲ حاجی خلیفه شمارگان در کشف‌الظنون، ج ۲، ۱۱۸۵

^۳ حاجی خلیفه کتاب عیون الأنباء تا همین جا کتاب را شناسانده است.

گفتار پانزدهم: پزشکان بلندآوازهٔ سرزمین شام.

ابن ابی‌اصیبعه بیش از چهار صد پزشک و درمانگر را در کتاب خود عیون الأنباء فی طبقات الأطباء برپایهٔ جایگاه زیستی پزشکان دربرگیرنده: سرزمین یونان و ایران و عراق و دیاربکر و هند و شام و مصر و مغرب و دورهٔ زمانی زندگی ایشان که پیش از میلاد تا زمان درگذشت ابن ابی‌اصیبعه ۱۲۷۰م است، در پانزده گفتار دسته‌بندی می‌کند و همواره بر این باور بود که دستاوردهای دانش پزشکی ویژهٔ هیچ قوم و کشوری نیست و جابه‌جایی پژوهش‌های دانش پزشکی ارثی است و مردمان در مواردی آن‌ها را کامل‌تر کرده‌اند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که ابن ابی‌اصیبعه این کتاب را به تشویق امین‌الدوله^۱ فرزند غزال وزیر ملک صالح فرزند ملک عادل گردآوری کرده است و آن را به نام امیر عزالدین ابوالحسن فرزند غزال سامری وزیر در شهر صرخد به سال ۶۴۰ ق / ۱۲۴۲م یا ۶۴۳ ق / ۱۲۴۵م^۲ نوشته باشد.

او همواره کتاب را ویرایش می‌کرد و با توجه به داده‌های نوینی که به دست می‌آورد، دگرگونی‌هایی در آن پدید می‌آورد. گویا گروهی از شاگردانش؛ و یا برخی از رونویس‌کنندگان، این کتاب را برپایهٔ یافته‌های نوینی که به دست آوردند، آن را بازویرایش کردند^۳ و بر آن می‌افزودند و در سال‌های پایانی سدهٔ هفتم هجرت نسخه‌سومی از این کتاب را پدید آوردند و این بازنگری دربرگیرندهٔ حذف چیزهایی از آن بدون توجه به نسخه اصلی ابن ابی‌اصیبعه و افزودن زندگی‌نامه و تاریخ درگذشت

^۱ نلینو، کارلو، همان، ۶۹. ابن غزال امین‌الدوله ابوالحسن فرزند غزال فرزند ابوسعید (۶۴۸ ق / ۱۲۵۰م)، نخست سامری‌آیین بود، سپس مسلمان شد. او در دمشق وزیر ملک امجد بهرام‌شاه شد تا آن در سال ۶۲۸ ق / ۱۲۳۱م درگذشت و به وزارت ملک صالح اسماعیل فرزند ملک عادل رسید تا آن که دمشق به سال ۶۴۳ ق / ۱۲۴۵م به دست نجم‌الدین ایوب افتاد و ملک صالح به بعلبک رفت و چون خواست به او بپیوندد، نایب‌السلطنه او را دستگیر و به مصر فرستاد و در آن جا او را به دار کشیدند. او راست: کتاب النهج الواضح (اعلام زرکلی، ج ۱، ۳۵۸).

^۲ کحاله، عمررضا العلوم العلمیة فی العصور الاسلامیة، ۸۲، دمشق، ۱۹۷۲م؛ اعلام زرکلی، ج ۱، ۱۸۸.

صَرَحْد: شهری چسبیده به بلاد حوران از کارگزاری‌های دمشق و آن دژ است حصین و ولایتی نیکو و وسیع. شراب منسوب به آن معروف است. (معجم البلدان، شناسهٔ صرخد؛ عیون الأنباء، ج ۱، ۳۰۷).

^۳ نلینو، کارلو، همان، ۷۰.

برخی از شاگردان وی، مانند اشارتی به زندگی ابن‌قف درگذشته سال ۶۸۵ ق / ۱۲۸۶ م نشانگر افزودن بخش‌هایی پس از درگذشت نویسنده بر کتاب است.^۱

ابن‌ابی‌اصیبعه در نگارش این کتاب، از بسیاری کتاب‌هایی پیشینیان بهره می‌برد که گمان می‌رود از کتابخانه‌ی عمران فرزند صدقه اسرایلی که از همکاران او در بیمارستان نوری دمشق بوده و کتابخانه بزرگی از آثار پزشکی داشته است^۲، بسیار بهره برده باشد.

هم‌چنین بخش‌هایی را به گونه‌ی شنیداری و روایت‌گونه‌ی زبانی در کتاب خود آورده است.

ارزشمندی‌های کتاب عیون الأنباء

ابن‌ابی‌اصیبعه بسیاری از یافته‌های خود را از دانشمندان تراز بالای پیش از خود و هم‌روزگارش به دست آورده است که برخی از کتاب‌های این اندیشمندان امروزه در دسترس نمی‌باشند و این ویژگی کتاب است که آن‌ها را برایمان نگاه‌داری کرده است. اکنون لیست کتاب‌ها و کسانی را که ابن‌ابی‌اصیبعه از کتاب و یا گفتگوی با ایشان، به داده‌هایی دست یافته و از ایشان نام برده، به ترتیب الفب و به کوتاهی یاد خواهیم کرد.

لیست منابع کتاب عیون الأنباء

ابراهیم فرزند ابوالفضل فرزند صدقه، روایت دیداری از نوشته‌ی او دارد. (عیون، نزار رضا، ۶۴۲)

ابراهیم حرانی، ابواسحاق صابی کاتب فرزند سنان فرزند ثابت فرزند قره (۲۹۶ - ۳۳۵ ق / ۹۰۹ - ۹۴۷ م)، یاد او در گفتار دهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۳۰۷)

ابراهیم حصری فرزند علی حصری، در کتاب نور الطرف و نور الظرف. (عیون، نزار، ۱۳۰، ۲۰۳)

ابراهیم فرزند قاسم کاتب نویسنده‌ی کتاب أخبار حجاج. (عیون، نزار، ۱۸۰)

^۱ عیون الأنباء، نزار رضا، ۷۶۷ - ۷۶۸.

^۲ همو، ۸۹۶ - ۶۹۷.

- ابراهیم قیروانی، ابواسحاق فرزند علی فرزند تمیم قیروانی سراینده (د: ۴۵۳ق / ۱۰۶۱م) ابن‌ابی‌اصیبعه از او به گونه شنیداری بخش دوران عباسی روایت می‌کند.
- ابراهیم هاشمی فرزند عباس فرزند طومار هاشمی، ابن‌ابی‌اصیبعه از او به گونه شنیداری بخش دوران عباسی روایت می‌کند. (عیون، نزار، ۲۷۶)
- ابن‌ابی‌اشعث، ابوجعفر احمد فرزند محمد فرزند ابواشعث (د: ۳۶۰ق / ۹۷۱م). زندگی‌نامه‌اش در گفتار دهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۳۳۱ - ۳۳۲؛ هدیه العارفین، ج ۱، ۶۵)
- ابن‌ابی‌اصبع کاتب، ابومحمد بدر (عیون، نزار رضا، ۲۰۲)
- ابن‌ابی‌صادق ابوالقاسم عبدالرحمان فرزند علی فرزند احمد فرزند ابوصادق نیشابوری (د: ۴۶۰ق / ۱۰۶۸م) در کتاب شرح المسائل حنین. زندگی‌نامه‌اش در بخش یازدهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۴۶۱؛ هدیه العارفین، ج ۱، ۵۱۷)
- ابن بختویه ابوالحسن عبدالله فرزند عیسی فرزند بختویه در سال ۴۲۰ق / ۱۰۲۹م زنده بوده و کتاب المقدمات از اوست که به کنز الأطباء نیز شناخته می‌شود. گزاره او در گفتار دهم آمده است. (عیون، نزار رضا ۳۴۰)
- ابن بطلان: مختار فرزند حسن فرزند عبدون، ابوالحسن. (د: ۴۵۸ق / ۱۰۶۶م). کتاب او دعوت الاطباء است. هم‌چنین رساله‌ای به نام علة نقل الأطباء دارد. گزاره‌اش در گفتار دهم آمده است. (عیون، نزار رضا ۳۲۵ - ۳۲۸؛ أعلام زرکلی، ج ۸، ۶۹)
- ابن جلجل ابوداود سلیمان فرزند حسان (د: ۳۸۰ق / ۹۹۰م) نویسنده کتاب طبقات الأطباء و الحكماء است. گویا نخستین تاریخ پزشکی نگار در سرزمین مغرب باشد. گزاره او در گفتار سیزدهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۴۹۳ - ۴۹۵؛ ریحانة الأدب، ج ۵، ۲۸۹).
- ابن جمیع مصری (د: ۵۹۴ق / ۱۱۹۸م) در کتاب التصریح بالمکنون فی تنقیح القانون. زندگی‌نامه‌اش را در گفتار چهاردهم ببینید. (عیون، نزار رضا، ۵۷۶ - ۵۷۹؛ أعلام زرکلی، ج ۹، ۵۸)
- ابن حمدون، ابوبکر. (نک: عیون، نزار رضا، ۴۱۸)

- ابن خمار** ابوالخیر حسن فرزند سوار فرزند بابا فرزند بهنام با آوازه ابن خمار (۳۳۰ - ۴۴۰ ق / ۹۴۲ - ۱۰۴۸ م). یادش در گفتار یازدهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۴۲۸ - ۴۲۹)
- ابن دایه** یوسف فرزند ابراهیم منجم حاسب (۲۶۵ ق / ۸۷۸ م)، برده ابراهیم فرزند مهدی یکی از خلیفگان عباسی است که ابن ابی اصیبعه در بسیاری از بخش‌های وابسته به دوران عباسیان تا پایان سده سوم هجرت، از او بسیار روایت می‌کند. فرزندش ابوجعفر احمد (د: ۳۳۴ ق / ۹۴۶ م) دارای کتاب أخبار الأطباء است. (ریحانة الأدب، ج ۵، ۳۳۶) این کتاب رازرکلی از آن پدر یوسف می‌داند که ابن ابی اصیبعه از آن بی‌آوردن نام کتاب، بسیار یاد می‌کند. (أعلام زرکلی، ج ۹، ۲۸۰ - ۲۸۱)
- ابن رضوان** ابوالحسن علی فرزند رضوان فرزند علی فرزند جعفر (د: ۴۵۳ ق / ۱۰۶۱ م). او کتاب شرح کتاب جالینوس فی فرق الطب را نوشته است. گزاره‌اش در گفتار چهاردهم (عیون، نزار رضا، ۵۶۱ - ۵۶۷) آمده است. (أعلام زرکلی، ج ۵، ۱۰۰)
- ابن رقیق** ندیم ابراهیم فرزند قاسم کاتب رقیق قیروانی (د: ۳۸۳ ق / ۹۹۳ م) نویسنده کتاب تاریخ القيروان، و نظم السلوك فی مسامرة الملوك است. (هدية العارفين، ج ۱، ۷)
- ابن رقیقه** سدیدالدین ابوالثناء محمود فرزند عمر فرزند محمد فرزند ابراهیم فرزند شجاع شیبانی حانوی (۵۶۴ - ۶۳۵ ق / ۱۱۶۹ - ۱۲۳۸ م). ابن ابی اصیبعه بیشتر به گونه شنیداری از او روایت می‌کند و زندگی نامه‌اش را در گفتار پانزدهم می‌آورد. (عیون، نزار رضا، ۷۰۳ - ۷۱۷)
- ابن زهر**، عبدالملک فرزند زهر فرزند عبدالملک فرزند محمد فرزند مروان فرزند زهر ایادی (۴۶۴ - ۵۵۷ ق / ۱۰۷۲ - ۱۱۶۲ م) کتاب التیسیر فی المداواة و التدبیر از آن او است. (عیون، نزار رضا، ۵۱۸ - ۵۲۱؛ أعلام زرکلی، ج ۴، ۳۰۳)
- ابن صیرفی**، ابن منجب، ابن سلیمان ابوالقاسم علی فرزند منجب فرزند سلیمان مصری (د: ۵۴۲ ق و یا ۵۵۰ ق). او نگارنده قانون دیوان الرسائل است. (ریحانة الأدب، ج ۶، ۵۶؛ هدية العارفين، ج ۱، ۶۹۸)
- ابن عنین**، شرف‌الدین، روایت شنیداری مستقیم از او دارد (عیون، نزار رضا، ۶۱۰)
- ابن قارن رازی**، شاگرد بوبکر محمد فرزند زکریا رازی (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵ م) پزشک پرآوازه ایرانی است.
- ابن قاضی** یمن شرف‌الدین اسماعیل فرزند عبدالله فرزند عمر کاتب (ز: ۶۴۸ ق / ۱۲۵۰ م) یکی دیگر از منابع عیون است. (نک: عیون، نزار رضا، ۷۲۷)

ابن قتیبه ابومحمد عبدالله فرزند قتیبه در کتاب فرائد الدرر، دینوری عبدالله فرزند مسلم فرزند قتیبه مروزی کوفی بغدادی (۸۲۸ - ۸۸۹م). او در سال ۲۷۰ق؛ و یا ۲۷۱ق؛ و یا ۲۷۶ق / ۸۸۳؛ و یا ۸۸۴؛ و یا ۸۸۹م درگذشت. (فهرست‌ع، ابن ندیم، ۸۵؛ ریحانة الأدب، ج ۶، ۱۱۳ - ۱۱۴)

ابن قف (۶۳۰ - ۶۸۵ق / ۱۲۳۳ - ۱۲۸۶م)، موفق‌الدین یعقوب فرزند اسحاق فرزند قف نصرانی. یاد او در گفتار پانزدهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۷۶۷ - ۷۶۸)

ابن کریدی قاضی نجم‌الدین عمر فرزند محمد با آوازه ابن کریدی، روایت شنیداری مستقیم از او. (نک: عیون، نزار رضا، ۳۷۶)

ابن لباد موصلی (۵۵۷ - ۶۲۹ق) موفق‌الدین ابومحمد عبدالطیف فرزند یوسف فرزند محمد فرزند علی فرزند ابوسعید. یاد او در گفتار پانزدهم آمده است (عیون، نزار رضا، ۶۸۳ - ۶۹۶)

ابن مطران موفق‌الدین اسعد فرزند الیاس، موفق‌الدین (د: ۵۸۷ق / ۱۱۹۱م). کتاب او بستان الأطباء و روضة الألباء است. ابن ابی اصیبعه در گفتار دهم کتابش گزاره او را آورده است. (عیون، نزار رضا، ۶۵۱ - ۶۵۹).

ابن معرف بلمظفر مصر فرزند کحکود فرزند معرف (ز: ۵۴۷ق / ۱۱۵۲م). ابن ابی اصیبعه به گونه شنیداری از او روایت می‌کند و گزاره اش در گفتار چهاردهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۵۷۱).

ابن ملکا اوحد الزمان ابوالبرکات هبه‌الله فرزند علی ملکا [ملکان] بغدادی (۴۸۰ - ۵۶۰ق / ۱۰۸۷ - ۱۱۶۵م) گزاره او در گفتار دهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۳۷۴-۳۷۶؛ أعلام زرکلی، ج ۹، ۶۳)

ابن ندیم ابن ابی یعقوب ابوالفرج محمد فرزند بویعقوب اسحاق فرزند محمد فرزند اسحاق (د: ۴۳۸ق / ۱۰۴۷م). او بخش پزشکی را در فن سوم از مقالات هفتم کتاب فهرست و یا فوز العلوم، از یحیی نحوی اسکندرانی می‌آورد که ابن ابی اصیبعه بیشتر داده‌های خود در باره پزشکان کهن یونان را از آن برداشت می‌کند. (أعلام زرکلی، ج ۶، ۲۵۳)

اسماعیل پاشا بغدادی مرگ او را به سال ۳۸۵ق یاد می‌کند. (هدیة العارفین، ج ۲، ۵۵)

ابن نفاذه، بهاء‌الدین فرزند نفاذه کاتب، هم‌روزگار ابن ابی اصیبعه.

واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات
الأطباء

ابن هیثم: ابوعلی محمد بن حسن بن هیثم (د: ۴۳۰ ق / ۱۰۳۹ م). زندگی‌نامه‌اش در گفتار چهاردهم آمده است (عیون، نزار رضا، ۵۵۰ - ۵۶۰؛ ریحانة الأدب، ج ۶، ۲۰۵)

ابوعثمان خالدی در کتاب الهدایا و التحف، (عیون، نزار رضا، ۲۵۲)

ابوعلاء معری فرزند سلیمان معری در کتاب الاستغفار (عیون، نزار رضا، ۱۳۰)

ابوعلی فرزند مکنجا نصرانی کاتب (عیون، نزار رضا، ۳۱۰).

ابوعلی قیانی در سده سوم هجرت می‌زیسته است. کتاب طبقات الأطباء او گم شده است.

ابوعوانه (عیون، نزار رضا، ۱۶۵).

ابوالفتح فرزند مهنا نصرانی، روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (نک: عیون، نزار رضا، ۶۶۱)

ابوالفرج اصفهانی علی فرزند حسین فرزند محمد فرزند هیثم (د: ۳۵۶ ق / ۹۶۷ م) از کتاب الاغانی و کتاب المجرّد برداشت داشته است. (کشف الظنون، ج ۱، ۱۲۹)

ابوالقاسم معاجینی اندلسی (سده ۷ هـ / ۱۳ م). ابن ابی اصیبعه روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (نک عیون، نزار رضا، ۵۲۰)

ابومعشر بلخی، جعفر فرزند محمد عمر بلخی منجم فلکی بغدادی خراسانی (د: ۲۷۲ ق / ۸۸۶ م). کتاب الأدوار و الألوّف از آن اوست که در برخی از کتاب‌ها به نام کتاب الألوّف آمده که به دست ما نرسیده است (هدیه العارفین، ج ۱، ۲۵۱؛ أعلام زرکلی، ج ۲، ۱۲۲)

ابوالوفا مبشر امیر محمودالدوله فرزند فاتک (د: ۵۸۹ ق / ۱۱۹۳ م) که مختار الحکم و محاسن الکلم از اوست. گزاره او در گفتار چهاردهم کتاب عیون الانباء آمده است (عیون، نزار رضا، ۵۶۰ - ۵۶۱)

ابوبکر خالدی در کتاب الهدایا و التحف. (عیون، نزار رضا، ۲۵۲)

احمد، ابوجعفر فرزند ابویعقوب یوسف فرزند ابراهیم (د: ۳۳۴ ق / ۹۴۶ م) در کتاب المكافات شاید حسن العقبی باشد

ابوجعفر احمد (د: ۳۳۴ ق) دارای کتاب اخبار الاطباء است. (ریحانة الأدب، ج ۵، ۳۳۶)

واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات
الأطباء

این کتاب را زرکلی از آن پدر یوسف می‌داند که ابن‌ابی‌اصیبعه از آن بی‌آوردن نام کتاب، بسیار یاد می‌کند (أعلام زرکلی، ج ۹، ۲۸۰ - ۲۸۱)

احمد اشبیلی ابوالعباس فرزند محمد فرزند احمد، روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (نک: عیون، نزار رضا، ۵۲۳)

احمد جرجانی قاضی ابوالعباس فرزند محمد در کتاب الکنایات. (عیون، نزار رضا، ۲۹۶)

احمد خطیب بغدادی فرزند علی فرزند ثابت. (عیون، نزار، ۲۵۳)

احمد سرخسی فرزند طیب (د: ۲۸۶ ق / ۸۸۹ م) کتاب اللهو و الملاهی دارد که ابن‌ابی‌اصیبعه از آن روایت می‌کند. گزاره او در گفتار دهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۲۹۲ - ۲۹۵)

احمد شرابی فرزند هارون (عیون، نزار رضا، ۲۴۹)

احمد فرزند یوسف فرزند ابراهیم (د: ۳۳۴ ق / ۹۴۶ م) در کتاب المكافات؛ یا رسالة في المكافات. شاید حسن عقبی باشد ابوجعفر احمد (د: ۳۳۴ ق) دارای کتاب أخبار الأطباء است (ریحانة الأدب، ج ۵، ۳۳۶). این کتاب را زرکلی از آن پدر یوسف می‌داند که ابن‌ابی‌اصیبعه از آن بی‌آوردن نام کتاب، بسیار یادداشت برمی‌دارد و از آن یاد می‌کند (أعلام زرکلی، ج ۹، ۲۸۰ - ۲۸۱).

اریباسوس در کناش الكبير.

اسحاق اسرایلی، ابویعقوب فرزند سلیمان (د: ۳۲۰ ق / ۹۳۲ م)، یاد او در گفتار سیزدهم آمده است (عیون، نزار رضا، ۴۷۹-۴۸۱)

اسحاق رهاوی فرزند علی. او در سده سوم هجری می‌زیسته است. کتاب او، کتاب أدب الطبيب است. گزاره او در گفتار دهم کتاب ابن‌ابی‌اصیبعه آمده است. (عیون، نزار رضا، ۳۴۲؛ کشف الظنون، ج ۱، ۴۶)

اسحاق عبادی، ابویعقوب فرزند حنین فرزند اسحاق عبادی (۲۱۵-۲۹۸ ق / ۸۳۰-۹۱۰ م) نویسنده کتاب آداب الفلاسفة و نوادرهم است (أعلام زرکلی، ج ۱، ۲۸۶)

اسماعیل، ابوظاهر دوست و آشنای ابن‌مطران (ز: ۶۳۲ ق). (نک: عیون، نزار رضا، ۶۵)

اصفهانى: ابوالفرج

افلاطون فرزند اریستون در کتاب السياسة و چندین کتاب دیگر او.

الیسع، ابویحیی فرزند عیسا فرزند حزم فرزند الیسع (د: ۵۷۵ ق / ۱۱۷۹ م) در کتاب المغرب عن محاسن أهل المغرب (أعلام زرکلی، ج ۹، ۲۴۸)

امیر صارم‌الدین: تبینی

امین‌الدین ابوزکریا: یحیی فرزند اسماعیل بیاسی

اندرونیقوس در کتاب تاریخ اندرونیقوس.

اوح‌الزمان: ابن ملکا ابوالبرکات هبه‌الله فرزند علی ملکا [ملکان] بغدادی

بدرالدین ابوالمعز: یوسف فرزند مکی

بدرالدین فرزند قاضی بعلبک (ز: ۶۴۵ ق / ۱۲۴۷ م). (نک: عیون، نزار رضا، ۷۵۱ - ۷۵۵)

بقراط (۴۶۰ - ۳۶۵ پم) در کتاب ناموس الطب البقراطي؛ یا ایمان بقراط.

بهاء‌الدین فرزند نفاذه کاتب: ابن نفاذه

بواحمد: حسن فرزند عبدالله فرزند سعید عسکری

بواسحاق: الف) ابراهیم حرانی فرزند سنان؛ ب) ابراهیم قیروانی

بوبکر: الف) ابن حمدون؛ ب) ابوبکر

بوجعفر: الف) احمد فرزند ابویعقوب یوسف؛ ب) محمد طبری

بوحسن: الف) ثابت؛ ب) علی

بوخطاب: محمد

بوریحان: بیرونی

بیرونی ابوریحان محمد فرزند احمد (۳۶۲ - ۴۴۰ ق / ۹۷۳ - ۱۰۴۸ م). کتاب الجماهر فی الجواهر از او است. گزاره او

در گفتار یازدهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۴۵۹؛ أعلام زرکلی، ج ۵، ۲۰۵)

بوزکریا: یحیی منطقی فرزند عدی

واکاوی کتاب عیون الأنباء فی طبقات
الأطباء

بوزید: حنین فرزند اسحاق عبادی

بوسعید: حسن فرزند احمد فرزند علی

بوسلیمان: محمد سجستانی

بوظاهر: اسماعیل

بوعباس: احمد اشبیلی

بو عبدالله: محمد مالمقی ناسخ

بوعبید: قاسم بغدادی

بوفضل: الف (محمد مهندس؛ ب) میمون بغدادی

بومحمد بدر: ابن ابی اصبع کاتب

بومعشر بلخی: ابومعشر

بووفا: ابو الوفاء

بویحیا: الیسع

بویعقوب: الف (اسحاق عبادی؛ ب) اسحاق اسرایلی

بییهقی: محمد

تبری: محمد طبری

تبنینی، امیر صارم‌الدین (سده ۷هـ / ۱۳م). ابن ابی اصیبعه روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (نک عیون، نزار رضا،

۶۹۷؛ برگردان ذاکر، ج ۳، ۱۱۷۴)

ثابت حرانی ابوالحسن فرزند سنان فرزند ثابت فرزند قره حرانی صابی (د: ۳۶۵ ق / ۹۶۷م). ابن ابی اصیبعه از کتاب تاریخ

او روایت می‌کند که از سال ۲۹۵ ق / ۹۰۸م آغاز می‌شود و تا زمان مرگ ثابت ادامه می‌یابد گزاره او در گفتار دهم آمده است

(عیون، نزار، ۳۰۴-۳۰۷؛ أعلام زرکلی، ج ۲، ۸۰-۸۱)

واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات
الأطباء

ثابت حرانی فرزند قره حرانی (۲۲۱ - ۲۸۸ ق / ۸۳۶ - ۹۰۱ م). کتاب الذخیره فی علم الطب از نوشته‌هایش است. گزاره او در گفتار دهم کتاب آمده است (عیون، نزار رضا، ۲۹۵ - ۳۰۴؛ اعلام زرکلی، ج ۲، ۸۱)

ثعالبی، علامه ابومنصور عبدالملک (۳۵۰ - ۴۲۹ ق / ۹۶۱ - ۱۰۳۸ م) فرزند محمد فرزند اسماعیل نیشابوری است (عیون، نزار رضا، ۴۳۰؛ هدیه العارفین، ج ۱، ۶۲۵)

جالینوس (۱۳۰ - ۲۰۰ م)

کتاب تفسیر لکتاب الأیمان لأبقراط، ۶۲؛ و کتاب‌های کتاب حیلہ البرء، و کتاب فی الأمراض العسرة البرء، و کتاب القاطاجانس، و کتاب أخلاق النفس، و کتاب الکیموس الجید و الردیء، و کتاب فینکس، و کتاب محنة الطیب الفاضل، و کتاب نوادر تقدمة المعرفة، و کتاب فی علاج التشريح.

جربالدوله، احمد فرزند محمد فرزند علوجه سجزی. (نک: ← فهرست ف، ابن ندیم، ۲۵۲؛ عیون، نزار، ۲۵۳)

جریح فرزند طباخ سده سوم هجرت. (نک: عیون، نزار رضا، ۵۴۳)

جمال‌الدین نقاش سعودی، روایت شنیداری ابن ابی اصیبعه از او، (عیون، نزار رضا، ۱۶)

حرب فرزند محمد (عیون، نزار رضا، ۱۶۵)

حسن، ابوسعید فرزند احمد فرزند علی با نام کتاب ورطه الأجلء عن [من] هفوة الأطباء (نک: عیون، نزار رضا، ۳۱۴)

حسن فرزند عباس صنادیقی

حسن عسکری لغوی ابواحمد فرزند عبدالله فرزند سعید (واژه‌شناس) در کتاب حکم و الأمثال. (نک: عیون، نزار، ۲۸۸)

حسین فرزند فهم.

حنین عبادی ابوزید فرزند اسحاق عبادی (۱۹۴ - ۲۶۴ ق / ۸۱۰ - ۸۷۷ م). ابن ابی اصیبعه از کتاب نوادر الفلاسفه و

الحکماء بسیار یاد می‌کند و زندگی‌نامه او را در گفتار هشتم کتابش آورده است.

داود فرزند رشید (عیون، نزار رضا، ۱۶۶)؛

دخوار مهذب‌الدین ابومحمد عبدالرحیم فرزند علی فرزند حامد (د: ۶۲۸ ق / ۱۲۳۱ م). او آموزگار ابن‌ابی‌اصیبه بوده است و از او به گونه‌ی شنیداری بسیار روایت می‌کند. گزاره‌ی زیستی او در گفتار پانزدهم آمده است. (عیون، ع، نزار رضا، ۷۲۸-۷۳۶)

رازی ابوبکر محمد فرزند زکریا (۲۵۲ - ۳۱۳ ق / ۸۶۵ - ۹۲۵ م) در کتاب الحاوی هم‌چنین گزاره‌ی او در گفتار یازدهم آمده است کتاب الخواص و الخواص و سیره الحكماء از میان رفته است. (عیون، نزار رضا، ۴۱۲-۴۲۷؛ أعلام زرکلی، ج ۶، ۳۶۴-۳۶۵)

رشیدالدین ابوسعید فرزند یعقوب نصرانی، روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۳۴۲)

رضی‌الدین رحبی ابوحجاج یوسف فرزند حیدره فرزند حسن رحبی (۵۳۴ - ۶۳۱ ق / ۱۱۴۰ - ۱۲۳۴ م). یادش در گفتار پانزدهم آمده است (عیون، نزار رضا، ۶۷۲ - ۶۷۵)

زاهدالعلما ابوسعید منصور فرزند عیسی ترس‌آیین نسطوری (ز: ۴۶۰ ق / ۱۰۶۸ م). یاد او در گفتار دهم آمده است (عیون، نزار رضا، ۳۴۱؛ هدیه العارفین، ج ۲، ۴۷۲)؛

سدیدالدین: ابن‌رقیقه

سعدالدین ابوسعید فرزند ابوسهل بغدادی عواد، ابن‌ابی‌اصیبه روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۳۷۶) روایت دیداری از نوشته‌ی او (عیون، نزار رضا، ۳۴۹)

سعید فرزند بطریق در کتاب خود نظم الجوهر (عیون، نزار رضا، ۵۴۰)

سلیمان اعمش فرزند مهران کوفی اسدی رازی (۶۱ - ۱۴۸ ق / ۶۸۱ - ۷۶۵ م) (أعلام زرکلی، ج ۳، ۱۹۸)

سنی بعلبکی طبیب، روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۶۱۱ - ۶۱۰)

سیف‌الدین مشد علی فرزند عمر، روایت شنیداری مستقیم از او دارد (عیون، نزار رضا، ۷۲۴)

شرف‌الدین: ابن‌عنین

شمس‌الدین محمد وتار موصلی، روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۴۶۲ و ۴۶۳)

شمس‌الدین ابوالفضل فرزند ابوالفرج کحال با آوازه‌ی مطواع، روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۶۲۸)

شمس‌الدین عبدالحمید فرزند عیسی خسروشاهی (د: ۶۵۲ ق / ۱۲۵۴ م). یاد او در گفتار پانزدهم آمده است (عیون، نزار رضا، ۶۴۸-۶۵۰)

شمس‌الدین کتبی معروف به خواتمی، روایت شنیداری مستقیم از او. (نک: عیون، نزار رضا، ۶۷۶)
شمس‌الدین بغدادی، محمد فرزند حسن فرزند محمد کریم، روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۴۰۳)

شهاب‌الدین عبدالحق صقلی نحوی، به گونه شنیداری از او روایت می‌کند.

صاعد اندلسی قاضی ابوالقاسم فرزند احمد فرزند صاعد مالقی اندلسی قاضی طلیطله (د: ۴۹۷ ق / ۱۱۰۴ م) در کتاب التعریف فی طبقات الأمم (هدیه العارفين، ج ۱، ۴۲۱)

صفی‌الدین خلیل فرزند ابوالفضل فرزند منصور تنوخی کاتب، اهل لاذقیه، ابن‌ابی اصیبعه روایت شنیداری مستقیم از او دارد (عیون، نزار رضا، ۶۳۷)

صولی شطرنجی، محمد فرزند یحیی فرزند عباس فرزند محمد فرزند صول تکین (د: ۳۳۵ ق / ۹۴۷ م) در کتاب الأوراق فی أخبار آل العباس و أشعارهم؛

طبری: محمد طبری فرزند جریر

طرطوشی در کتاب سراج الملوك (عیون، نزار رضا، ۶۱۳)

ظافر حداد اسکندری (عیون، نزار رضا، ۵۰۴)

ظهیرالدین بیهقی ابوالحسن علی فرزند زید فرزند محمد فرزند حسین (۴۹۹-۵۶۵ ق / ۱۱۰۶-۱۱۷۰ م). کتابش تاریخ حکماء الاسلام است که آن را تنمة صوان الحکمة نامید (أعلام زرکلی، ج ۵، ۱۰۱)

عبدالملک: الف) ابن‌زهر؛ ب) ثعالبی، علامه ابومنصور

عبدالملک فرزند عمیر (عیون، نزار رضا، ۱۶۵-۱۶۶)

عبیدالله (ز: ۴۵۰ ق / ۱۰۵۸ م) ابوسعید فرزند جبرائیل فرزند عبیدالله فرزند بختیشوع فرزند جبرائیل فرزند بختیشوع فرزند جورجیس فرزند جبرائیل نویسنده کتاب مناقب الأطباء که کتابش گم شده و به دست ما نرسیده است. (عیون، نزار رضا، ۲۱۴؛ اعلام زرکلی، ج ۴، ۳۴۵)

عروه فرزند جبیر.

عزالدین سویدی ابواسحاق ابراهیم فرزند محمد فرزند سویدی (۶۰۰ - ۶۹۰ ق / ۱۲۰۴ - ۱۲۹۱ م). او را در گفتار پانزدهم یاد کرده است. (عیون، نزار، ۷۵۹-۷۶۱؛ هدیه العارفین، ج ۱، ۱۲)

عفیف‌الدین ابوالحسن علی فرزند عدنان نحوی موصولی، روایت دیداری از نوشته او. (عیون، نزار رضا، ۴۰۸)

علم‌الدین فرزند ابوالقاسم فرزند عبدالغنی فرزند مسافر حنفی مهندس، ابن ابی اصیبعه روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۵۵۰)

علی، ابوالحسن فرزند عبدالعزیز فرزند امام. ابن ابی اصیبعه از او در عیون، نزار رضا، ۵۱۵ سخنی را یاد می‌کند.

عمادالدین ابوعبدالله محمد فرزند حامد اصفهانی کاتب در کتاب الخریده، عیون، نزار رضا، ۸۳۵؛ عمادالدین ابوعبدالله محمد فرزند محمد اصفهانی (د: ۵۵۷ ق / ۱۱۷۹ م) نویسنده کتاب خریده القصر و جریده العصر است. (کشف الظنون، قسمت دوم، ۷۰۱ - ۷۰۲)

عوانه فرزند حکم [فرزند عوانه فرزند عیاض] از بنی کلب ۱۴۷ ق / ۷۶۴ م. (عیون، نزار، ۱۷۴)

فارابی ابونصر محمد فرزند محمد فرزند اوزلغ فرزند طرخان (د: ۳۳۹ ق / ۹۵۱ م). زندگی‌نامه‌اش در گفتار پانزدهم آمده است. (عیون، نزار رضا، ۶۰۳ - ۶۰۹)

فروریوس در کتاب خود أخبار الفلاسفة و قصصهم و آرائهم. (عیون، نزار، ۶۹)

نفیس‌الدین قاضی فرزند زبیر، ابن ابی اصیبعه روایت شنیداری.

قاسم بغدادی ابوعبید فرزند سلام واژه‌شناس (۱۵۴ - ۲۲۴ ق / ۷۷۱ - ۸۳۹ م). کتاب الأمثال السائرة از او است. (هدیه العارفین، ج ۱، ۸۲۵)

قاسم فرزند خلیفه فرزند یونس سعدی خزرجی پدر احمد ابن ابی اصیبعه. از نیز شنیداری روایت می‌کند در شناسه ابن عین زربی. (عیون، نزار رضا، ۵۷۰)

قاضی: الف) احمد جرجانی؛ ب) صاعد اندلسی؛ ج) نفیس‌الدین؛ ققطی؛ ه) محمد باجی

قفطی قاضی اکرم علی فرزند قاضی اشرف یوسف فرزند ابراهیم فرزند عبدالواحد فرزند موسی (۵۶۸-۶۴۶ ق / ۱۱۷۳ - ۱۲۴۸ م) در تاریخ الحکماء یا إخبار العلماء بأخبار الحکماء (هدیه العارفین، ج ۱، ۷۰۹)

قینون [فینون = فثیون] ترجمان: تا سده چهارم هجری می‌زیست. ابن ابی اصیبعه در شرح حال بسیاری از پزشکان دوران آغازین خلافت عباسی از او روایت می‌کند. کتابش گم شده و به دست ما نرسیده است.

کاتب جوینی ابوعلی حسن فرزند علی فرزند ابراهیم، ملقب به فخرالکتاب. گویا او پیش از سال ۵۸۴ ق / ۱۱۸۸ م درگذشته باشد و یا آن گونه که گفته شده است، او در سال ۵۴۶ ق / ۱۱۵۱ م چشم از جهان فرو بسته باشد.

کمال‌الدین ابوالقاسم بغدادی کاتب فرزند ابوتراب (سده ۷ هـ / ۱۳ م). روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (نک: عیون، نزار رضا، ۴۲۵)

لشیدر اشبیلی حرانی (عیون، نزار رضا، ۱۱۷؛ برگردان ذاکر، ج ۱، ۲۳۲)

محمد: الف) بیرونی؛ ب) مهذب‌الدین ابونصر محمد؛ ج) واقدی

محمد، ابوخطاب فرزند محمد فرزند ابوطالب در کتاب شامل فی الطب.

محمد باجی لخمی قاضی ابومروان فرزند احمد فرزند عبدالملک، ابن ابی اصیبعه روایت شنیداری مستقیم در چندین جای عیون الانباء از او دارد.

محمد جمحی فرزند سلام در کتاب طبقات الشعراء ۲۲۲ ق / ۳۰۸ م.

محمد بیهقی (۳۵۶ - ۴۲۰ ق / ۹۹۶ - ۱۰۰۷ م) در کتاب تاریخ بیهقی؛ یا کتاب المسالك التجارب و غوارب الغرائب.

محمد دبیتی، حافظ ابوعبدالله فرزند سعید فرزند یحیی فرزند دبیتی واسطی، روایت دیداری از نوشته او (عیون، نزار رضا، ۴۰۷)

محمد سجستانی ابوسلیمان فرزند طاهر فرزند بهرام منطقی (د: ۴۱۰ ق / ۱۰۱۹ م) در کتاب نعالیق حکمیة و ملح و نوادر. یاد او در (عیون، نزار رضا، ۴۲۷ - ۴۲۸؛ هدیه العارفین، ج ۲، ۶۰) آمده است.

محمد طبری ابوجعفر فرزند جریر فرزند یزید فرزند خالد فرزند کثیر آملی بغدادی (۲۲۴ - ۳۱۰ ق / ۸۳۹ - ۹۲۲ م). ابن ابی اصیبعه از کتابش کتاب تاریخ الأمم و الملوك و أخبارهم، که به کتاب تاریخ طبری نیز شناخته می‌شود، روایت نقل می‌کند (هدیه العارفین، ج ۲، ۲۶)

محمد عبدی مغربی فرزند احمد فرزند صالح، روایت دیداری از نوشته او دارد (عیون، نزار رضا، ۵۱۸)

محمد مالقی ناسخ، ابوعبدالله روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (نک: عیون، نزار رضا، ۵۶۳)

محمد مهندس ابوالفضل مؤیدالدین محمد فرزند عبدالکریم فرزند عبدالرحمان حارثی (د: ۵۹۹ ق / ۱۲۰۳ م) در مقاله فی الرویة الهلال که در گفتار پانزدهم از او یاد شده است. (عیون، نزار رضا، ۶۶۹ - ۶۷۱)

محمی الدین ابوعبدالله فرزند علی فرزند محمد فرزند عربی طایبی حاتمی، ابن ابی اصیبعه روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۵۲۰)

مسعودی، ابوالحسن علی فرزند حسین فرزند علی هذلی بغدادی (د: ۳۴۶ ق / ۹۵۷ م). کتاب التنبیه و الاشراف، و کتاب المسالك و الممالك است.

مهذب الدین ابونصر محمد فرزند محمد فرزند ابراهیم فرزند خضر حلبی (سده ۷ هـ). ابن ابی اصیبعه روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (نک عیون، نزار رضا، ۳۵۹، ۷۰۱)

موفق الدین: الف) ابن لباده؛ ب) ابن قف

موفق الدین فرزند بوری کاتب

میمون بغدادی، ابوالفضل فرزند هارون فرزند مخلد فرزند ابان فرزند صدقه (د: ۲۹۷ ق / ۹۱۰ م) است. او نویسنده کتاب اخبار و آداب و اشعار است. (أعلام زرکلی، ج ۸، ۱۳۰۱)

نجم الدین: الف) ابن کریدی؛ یوسف اسفزاری

واقدی، ابوعبدالله محمد فرزند عمر (۱۲۹ - ۲۰۶ ق / ۷۴۷ - ۸۲۲ م). (نک: عیون، نزار، ۱۷۳)

هارون فرزند عزور راهب در کتاب تاریخ المختصر (تاریخ الحکما، ۱۷۶)

هلال فرزند محسن فرزند ابراهیم صابی کاتب، ابو حسین؛ یا ابوالحسن حرانی (۳۵۹ - ۴۱۴ ق / ۹۳۴ - ۱۰۵۶ م). (نک: أعلام زرکلی، ج ۹، ۹۴)

واقدی ابوعبدالله محمد فرزند عمر فرزند واقد بغدادی (۱۲۴ - ۲۰۶ ق / ۷۴۲ - ۸۲۱ م). ابن ابی اصیبعه از کتاب السیر و المغازی [کتاب التاریخ و المبعث و المغازی] او روایت می‌کند. (هدیة العارفین، ج ۲، ۱۰)

یحیی بیاسی، امین‌الدین ابوزکریا فرزند اسماعیل، روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (عیون، نزار رضا، ۶۳۹)

یحیی فرزند سعید فرزند یحیی در کتاب تاریخ الذیل. (نک: عیون، نزار رضا، ۵۴۰)

یحیی منطقی ابوزکریا فرزند عدی [یحیی فرزند عدی فرزند حمید فرزند زکریا بغدادی طبیب یعقوبی مسیحی (د: ۳۹۵ ق)] (هدیة العارفین، ج ۲، ۵۱۸)

یحیی نحوی اسکندرانی سده نخست هجرت. (عیون، نزار رضا، ۱۵۱ - ۱۶۱)

یعقوب: الف) ابن قف

یوسف اسفزاری، نجم‌الدین فرزند شرف‌الدین علی فرزند محمد، روایت شنیداری مستقیم از او. (نک: عیون ع، نزار رضا، ۴۶۵)

یوسف، بدرالدین ابوالمعز فرزند مکی (سده ۷ هـ / ۱۳ م). ابن ابی اصیبعه روایت شنیداری مستقیم از او دارد. (نک عیون، نزار رضا، ۳۷۶)

می‌توان کتاب عیون الأنباء را دانشنامه‌ای به شمار آورد که افزون بر داشتن آگاهی‌های بسنده در باره پزشکان حکیمان و فیلسوفان، گوشه‌هایی از تاریخ عمومی و تاریخ عرفان و تاریخ فلسفه و تاریخ ادبیات و تاریخ ریاضی و هندسه و جغرافیای جهان و جز آن را نیز در بردارد.

جایگاه عیون الأنباء در دیدگاه خاورشناسان

بسیاری از نویسندگان و پژوهشگران ارزش و جایگاه این کتاب را یادآور شده‌اند و آن را نازک‌بینانه واکاوی کرده‌اند که از میان آن‌ها به برخی از خاورشناسانی که در تاریخ پزشکی دوره اسلامی پژوهش‌هایی دارند، نگاهی گذرا داشته باشیم:

سیریل لوید الگود^۱ ساختار کتاب تاریخ پزشکی ایران خود را بر پایه سه کتاب تاریخ پزشکی عیون الأنباء و طبقات الأطباء ابن‌ابی‌اصیبعه، تاریخ الحکماء قفطی و تاریخ مختصر الدول ابن‌عبری (۶۲۲ - ۶۸۵ ق / ۱۲۲۵ - ۱۲۸۵ م) گذاشته است.^۲

الگود: ابن‌ابی‌اصیبعه را بزرگترین نویسنده تاریخ پزشکی نوین ایران نام می‌برد، هر چند بخش ویژه ایران آن تنها شصت صفحه است، ولی تبار بیش از هفتاد درصد پزشکان یاد شده در آن ایرانی است و یا در مکتب پزشکی ایرانیان آموزش دیده است.

آگوست مولر: عیون الأنباء نخستین بار به وسیله آگوست مولر و بر اساس پانزده نسخه خطی در دو جلد، میان سال‌های ۱۸۸۲ - ۱۸۸۴ م در کونیسکبرگ آلمان و قاهره منتشر شد. اروپاییان در پژوهش‌های خود در تاریخ پزشکی، بسیار بر آن تکیه کرده‌اند و بسیاری از بزرگان چون ابن‌عبری در بخش پزشکی از آن بهره برده‌اند.

^۱ سیریل الگود پزشکی انگلیسی دانش آموخته دانشگاه آکسفورد که با آمدن به ایران موقعیت مناسبی برای پرداختن به تاریخ ادبیات و شرق‌شناسی فراهم شد. او به سال ۱۳۰۵ خ مطابق با ۱۹۲۶ م به عنوان پزشک سفارت انگلیس به تهران آمد و تا ۱۳۱۰ خ مطابق با ۱۹۳۱ م در آن جا به کار پرداخت. وی در سال ۱۳۱۷ خ / ۱۹۳۸ م به استادی کالج سلطنتی لندن منصوب شد و گنجینه بسیار گرانبه‌ای از کتاب‌های خطی و اسناد پزشکی ایران را که بسیاری از آن‌ها بی‌همانند بودند، به انگلستان برد. او پس از بازنشستگی در جزیره سسیل در اقیانوس هند اقامت گزید و در آن جا کتاب تاریخ پزشکی ایران و طب در دوره صفویه را نوشت. این کتاب پس از مرگش در سال ۱۳۵۰ خ / ۱۹۷۱ م در شمارگانی اندک به چاپ رسید.

^۲ الگود، سیریل، تاریخ پزشکی ایران، و سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه باهر فرقانی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۶. برگه ۱۱.

ابن عبری در نگارش کتاب خود تاریخ مختصر الدول بخش‌هایی بسیار از آن برداشت کرده است و بر پایه پژوهش‌های انجام شده تنها زندگی‌نامه چند تن از پزشکان از نوآوری‌های اوست و بیشتر کتابش برگرفته از عیون الأنباء و تاریخ الحکماء قفطی است.¹

ویژگی‌های عیون الأنباء في طبقات الأطباء

ویژگی بسیار ارزشمند کتاب، دامنه گسترده آگاهی‌هایی است که ابن‌ابی‌اصیبعه درباره پزشکان از دوران باستان تا روزگار خودش به خوانندگان می‌دهد و در آرایه آن هنرمندانه کارآمدی خود را نشان می‌دهد. او به زیبایی زندگی علمی دانشمندان، پزشکان و مکتب‌های گوناگون پزشکی را در یونان و ایران و هند و آفریقا نگارگری می‌کند که کمک شایانی به پژوهشگران تاریخ‌نویس پس از خود می‌کند. برخی از این آگاهی‌ها بی‌تا و بی‌مانند است.

ابن‌ابی‌اصیبعه از کتاب‌های برخی از دانشمندانی بزرگ، مانند: جالینوس، حنین فرزند اسحاق، اسحاق فرزند حنین، ابن‌ندیم، قاضی صاعد و ابن‌جلجل، ابن‌فاتک و جز ایشان، برداشت می‌کند که برخی از آن‌ها دیگر در دسترس پژوهندگان نیست و این یکی دیگر از ویژگی‌های بسیار ارزشمند آن به شمار می‌آورد، چون به یادکردن آگاهی‌هایی می‌پردازد که منابع آن‌ها اکنون در دسترس نیستند، ولی او امینانه و درست‌کارانه با یادکردنشان، به گونه‌ای آن‌ها را برایمان زنده نگاه داشته است. توانایی بالای او در ثبت و نگاهداری داده‌های شنیداریش از پزشکان در جای‌جای کتاب دیده می‌شود.

ویژگی دیگر کتاب، کار ارزشمند او در گردآوری فهرستی درست و نازک‌بینانه از نوشته‌های هر یک از دانشمندانی است که ایشان را یاد کرده است. او در پایان زندگی‌نامه هر یک از آنان، شمار نگاهشته‌هایش را نیز بازگو کرده است با آن که برخی از این کتاب‌ها اکنون در دسترس نیستند، ولی می‌تواند به روشنی فضای علمی آن دوران را نشان دهد و سرنخ‌هایی برای پی‌جویی این میراث نوشتاری در دسترس جویندگان بگذارد.

¹ الگود، سیریل، همان برگه ۱۸.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که ابن‌ابی‌اصیبعه کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء را بسیار ادیبانه نوشته است و گاهی از گویش‌های عربی مصری و شامی بهره برده است و نیز برخی نادرستی‌های دستور زبانی در آن دیده می‌شود با این همه متنی ساده و روان و به دور از پیچیدگی‌های ادیبانه دارد و سروده‌های یاد شده از آن نیز بسیار فنی و ادبیاتی، ارزیابی نمی‌شود. هم‌چنین کتاب به جهت یاد نکردن برخی از دانشمندان هم دوره نویسنده و نادرستی برخی از نام‌ها دارای کاستی‌هایی است.^۱

ابن‌ابی‌اصیبعه کسانی را به نام پزشک شناسانده و کتاب‌هایی از ایشان نام برده که از ذهن بسیاری از پژوهشگران تاریخ پزشکی به دور بوده است که نشان‌دهنده توان بالای او در تاریخ‌شناسی بوده است. هم‌چنین بررسی این کتاب نشان می‌دهد که پزشکان نامسلمان در سال‌های نخستین دوره اسلامی بیشتر بوده‌اند. ابن‌ابی‌اصیبعه در سده سوم هجرت زندگی‌نامه ۱۳۰ پزشک ترس‌آیین، سه خدانشناس، سه یهودی و پنج مسلمان را گزارش می‌دهد، ولی در سده پنجم هجرت شمار پزشکان مسلمان نزدیک به شش برابر می‌شود و شمار نامسلمانان کاهش چشمگیر پیدا می‌کند که شاید از اسلام آوردن آنان باشد.^۲

برگردان کتاب عیون الأنباء به زبان‌های گوناگون (۱) برگردان به زبان آلمانی

Studies On Ibn Abi Usaibi a)D. 1270 And His Uyun Al- Anba Fi Tabaqat Al- Atibba = T. P. In Arabic:

دراسات حول ابن‌ابی‌اصیبعه و کتابه عیون الأنباء فی طبقات الأطباء

^۱ این کتاب از نادرستی موضوعی نیز تهی نیست. مانند درآمیختن نام سهروردی (ک: ۵۸۷ق / ۱۱۹۱م) کشته به جای ابوالفتح یحیی فرزند حبش، او نام ابوحفص را عمر گذاشته است که در آن شیخ اشراق را با نویسنده عوارف المعارف اشتباه کرده است. هم‌چنین سرزمین سند را به نادرستی زادگاه ابوریحان بیرونی شمرده است. هم‌چنین نام برخی از هم‌روزگاران او مانند ابن‌نفیس را نیاورده است. کتاب با داشتن چنین کژی‌ها و نادرستی‌ها، باز هم از اهمیت زیادی برخوردار است. نک: ابن‌ابی‌اصیبعه، احمد، عیون الأنباء، بیروت، ۱۳۷۶ق؛ ج ۳، ۲۷۳.

^۲ ابن‌ابی‌اصیبعه عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، چاپ مؤسسه دارالفکر بیروت، ۵۶ - ۱۹۵۵ سه جلد در یک مجلد.

Collected and Reprinted By Fuat Sezgin, In Collaboration With Mazen Amawi, Carl Ehrig - Eggert Eckhard Neubauer, Frankfurt = Institute For The History Of Arabic - Islamic Science At The Johann Wolfgang Goethe University = 1995

صفحه عنوان به انگلیسی و متن اصلی به زبان آلمانی و عربی است.

۲) برگردان فارسی کتاب عیون الأنباء فی طبقات الأطباء

برگردان فارسی عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، به کوشش محمود نجم‌آبادی و جعفر غضبان همراه با پانوشته‌ها و گزاره‌نویسی از اصطلاحات پزشکی و نمایه‌ها^۱ در سال ۱۳۴۹ خ / ۱۹۷۰ م به گستره زبان فارسی وارد شد و به عنوان منبعی برای پژوهشگران فارسی زبان در زمینه تاریخ علم قرار گرفت و چاپ دوباره آن به کوشش دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل، ۱۳۸۶ انجام گرفت.

برگردان پارسی این کتاب ارزشمند تاریخ پزشکی تا پایان گفتار نهم چهل و یک ساله شد، ولی تنها نه گفتار آن را در برمی گرفت و اکنون همه کتاب عیون الأنباء است پس از نزدیک به نیم سده، برگردان و پژوهش همه کتاب را از سال ۱۳۸۵ خ آغاز کردم و پس از سال‌ها تلاش شبانه‌روزی به همراه پانوشته‌ها و نمایه‌هایی آماده چاپ گرداندم؛ البته شایان توجه است که برگردان کتاب برپایه چاپ مصطفی افندی وهبی، از روی چاپ آگوست مولر و نسخه پژوهشی نزار رضا انجام گرفته است. هم‌چنین شایان توجه است که بخش سروده‌های آن، دربرگیرنده‌های چهارده سبک و بحر شعری است در یک جلد جداگانه ترجمه خواهد شد و به زودی در دسترس دوست‌داران تاریخ ادبیات و تاریخ علم قرار خواهد گرفت.

^۱ ابن ابی اصیبه، موفق‌الدین ابوالعباس احمد فرزند قاسم سعدی خزرجی، عیون الأنباء فی طبقات الأطباء، پژوهش نزار رضا، بیروت، دارمکتبه الحیات، [بی تاریخ]. ترجمه فارسی از سید جعفر غضبان و محمود نجم‌آبادی، بخش اول، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹ خ.

کتابنامه

نمایه کتاب و مقاله

أخبار الأطباء، ابن دایه (د: ۲۶۵ ق / ۸۷۹م): یوسف فرزند ابراهیم فرزند دایه بغدادی مصری.

إخبار العلماء بأخبار الحكماء (تاریخ الحكماء)، جمال الدین، ابن قفطی، برگردان ناشناخته‌ای از دوران شاه سلیمان صفوی، (۱۰۹۹ق)، به کوشش بهین دارابی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۴۷ش؛ تاریخ الحكماء، و هو مختصر الزوزنة المسمی: المنتخبات الملتقطات من کتاب إخبار العلماء بأخبار الحكماء، قفطی علی بن یوسف، چاپ یولیوس لیپرت لیپرت، لایپزیگ، ۱۹۰۳م.

أعلام قاموس الرجال لأشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المسشرقین، زرکلی، خیرالدین (۱۸۹۳-۱۹۶۴م)، چاپ دوم، چاپخانه کوستاتسوماس و شرکا، ۱۳۷۳ق / ۱۹۵۴م.

أغیان الشيعة، ابومحمدباقر محسن فرزند عبدالکریم امین عاملی (۱۲۸۴ - ۱۳۷۱ق)، ۱۱ جلد، بیروت، ۱۳۵۴ق؛ دیگر: دارالتعارف، بیروت، ۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م.

ایضاح المکنون، اسماعیل بغدادی، استانبول، ۱۹۴۵م.

بیمارستان‌های ایران در زمان صفویه و قاجار، ویلم فلور، ترجمه ایرج نبی‌پور، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی بوشهر، ۱۳۹۳خ.

تاریخ ابوالحسن ثابت فرزند سنان فرزند ثابت فرزند قره حرانی صابی (د: ۳۶۵ق)، نک: زندگی‌نامه او در گفتار دهم ۳۰۴ تا ۳۰۷، عیون الأنباء، نزار رضا؛ برگردان ذاکر، ج ۲، ۵۵۲ - ۵۵۷.

تاریخ الحكماء الاسلام، ظهیرالدین بیهقی، ترجمه کهن سده هشتم هجری، تصحیح محمد شفیع، لاهور، ۱۳۵۰ق؛ تاریخ الحكماء الإسلام، ظهیرالدین علی فرزند زید بیهقی، ابن فندق، پژوهش ممدوح حسن محمد، قاهره، مکتبه الثقافه الدینیة، ۱۴۱۷ق.

تاریخ الطب، شوکت موفق شطی، سفر سوم، چاپ یکم، چاپخانه دانشگاه دمشق، ۱۳۷۶ق / ۱۹۵۷م.

واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات
الأطباء

- تاریخ بیمارستان‌ها در اسلام (کنگره بین المللی تاریخ پزشکی در اسلام و ایران)، احمد عیسی بک، ترجمه نورالله کسای، مؤسسه توسعه دانش و پژوهش ایران، تهران، ۱۳۷۱ خ.
- تاریخ بیمارستان‌های ایران (از آغاز تا عصر حاضر)، حسن تاج‌بخش، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ۱۳۷۹ خ.
- تاریخ پزشکی ایران، سیریل الگود، برگردان محسن جاویدان، شرکت نسبی اقبال تهران، ۱۳۵۲ خ.
- تاریخ پزشکی ایران و سرزمین‌های خلافت شرقی، سیریل لوید الگود، ترجمه باهر فرقانی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۵۶ خ.
- تاریخ پزشکی ایران و طب در دوره صفویه سیریل الگود، ۱۳۵۰ خ / ۱۹۷۱ م.
- تاریخ تمدن، ویل دورانت، مشرق زمین گاهواره تمدن، ج ۱، احمد آرام، امیرحسین آریان‌پور، پاشایی، انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۷۲.
- تاریخ جندی‌شاپور، شهرام جلیلیان، دانشگاه علوم پزشکی جندی‌شاپور اهواز، ۱۳۹۴.
- تاریخ روابط پزشکی ایران و پاکستان، تألیف پروفیسور حکیم نیر واسطی، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۵۳ م / ۱۹۷۴ م (اسلام‌آباد).
- تاریخ طب ایران پیش از اسلام، محمود نجم‌آبادی، چاپ هنربخش، ج ۱، ۱۳۴۱ خ.
- تاریخ طب در ایران از ظهور اسلام تا حمله مغول، دکتر محمود نجم‌آبادی، چ دانشگاه تهران، چاپ سوم، ۱۳۷۵ خ.
- تاریخ مختصر الدول، ابن عبری، ابوفرغ غریغوریوس، پژوهش انتوان صالحانی، بیروت، ۱۸۹۰ م؛ دارالشرق، چاپ سوم، بیروت، ۱۹۹۲ م؛ ترجمه دکتر محمدعلی تاج‌پور و حشمت‌الله ریاضی، تهران، اطلاعات، ۱۳۶۴ ش؛ ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳ خ.
- تاریخ نگارش‌های عربی، ج ۳، سزگین فواد، ترجمه، تدوین، آماده سازی مؤسسه فهرستگان، به اهتمام خانه کتاب، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۰ خ.
- تتمه صوان الحکمة، علی بیهقی، به کوشش محمد شفیع، لاهور، ۱۹۳۵ م.

- التعريف بطبقات الأمم، قاضي صاعد اندلسي فرزند احمد، لويس شيخو، بيروت، ۱۹۱۲م؛ برگردان جلال الدين تهراني، ضميمه گاه نامه، تهران، ۱۳۱۰خ؛ پژوهش و برگردان غلامرضا جمشيدنژاد اول، تهران، ميراث مكتوب ۱۳۷۶خ.
- دراسات حول ابن ابى اصيبعه و كتابه عيون الأنباء في طبقات الأطباء
درآمدی بر تاريخ نگاری پزشکی، مقدمه کتاب ردیابی عيون الأنباء في طبقات الأطباء، ابن ابی اصیبعه، موفق الدين ابوالعباس احمد فرزند قاسم فرزند خليفه فرزند يونس سعدی خزر جی (۵۹۵ - ۶۶۸ق / ۱۱۹۹ - ۱۲۷۰م)، چ. انجمن گیاه درمانی، ۱۳۹۳خ، پژوهش و برگردان به پارسى، محمد ابراهيم ذاکر.
- دعوت الأطباء ابن بطلان، مختار فرزند حسن فرزند عبدون، ابوالحسن (د: ۴۸۵ق / ۱۰۹۲م).
- الذريعة إلى تصانيف الشيعة، نجف و تهران، آقابرگ تهراني، به كوشش شادروان دكتر على نقى منزوى و استاد احمد منزوى فرزندان صاحب الذريعه، نجف و تهران، دانشگاه تهران و انتشارات اسلاميه، ۱۳۵۵ - ۱۳۹۶ق، ۲۹ جلد.
- الذريعة إلى التصانيف الشيعة، آقابرگ تهراني (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ)، بيست و شش جلد و يا بيست و نه مجلد [جلد نهم (ديوانها) چهار مجلد است]. چ، نجف و تهران، از ۱۳۵۵ تا ۱۴۰۶ق، به كوشش على نقى منزوى و احمد منزوى فرزندان صاحب الذريعه.
- ردیابی عيون الأنباء در کتابخانهها، مقدمه کتاب نوشته ابن ابی اصیبعه، موفق الدين ابوالعباس احمد فرزند قاسم فرزند خليفه فرزند يونس سعدی خزر جی (۵۹۵ - ۶۶۸ق / ۱۱۹۹ - ۱۲۷۰م)، چ. انجمن گیاه درمانی، ۱۳۹۳خ، پژوهش و برگردان به پارسى، محمد ابراهيم ذاکر.
- ريحانة الأدب في تراجم المعروفين بالكنية أو اللقب، يا كنى و القاب، مدرس تبريزى، محمدعلى، ۱۳۷۳ق / ۱۳۳۲خ.
- سير اعلام النبلاء، شمس الدين محمد فرزند احمد فرزند عثمان فرزند قايمار ذهبى دمشقى شافعى (۶۷۳ - ۷۴۸ق)، به كوشش شعيب ارنؤوط و ديگران، بيروت، ۱۴۰۴ق / ۱۹۸۴م، ۲۳ جلد؛ ديگر: تحقيق نعيم عرقسوسى و مأمون صاغر جى، بيروت، مؤسسة الرسالة، چاپ نهم، ۱۴۱۳ق؛ ديگر: دارالحدیث، قاهره، ۱۴۲۷ق / ۲۰۰۶م، ۱۸ جلد.
- سیری در سه قرن دندان پزشکی ایران، ذاکر محمد ابراهيم، مرکز تحقیقات اخلاق و تاريخ پزشکی دانشگاه شهيد بهشتى، انجمن دندان پزشکیان ایران، ۱۳۸۹خ.

- صوان الحکمة، ابوسليمان محمد فرزند طاهر فرزند بهرام منطقی سجستانی (ز: ۳۹۱ق / ۱۰۰۱م)، پژوهش عبدالرحمان بدوی، بنیاد فرهنگ ایران، تهران، ۱۳۵۳خ / ۱۹۷۴م.
- طبقات اعلام الشيعة، نجف و تهران، آقابزرگ تهرانی، به کوشش شادروان دکتر علی نقی منزوی فرزند صاحب الذریعه، ۱۷ جلد، چاپ نجف - بیروت - تهران، ۱۳۷۶ق - ۱۴۱۰ق.
- طبقات الأطباء، ابوعلى قیانی: در سده سوم هجرت گم شده است.
- طبقات الأطباء و الحكماء، ابن جلجل ابوداود سليمان فرزند حسان فرزند جلجل اندلسی، پژوهش فؤاد سید، معهد العلمی للآثار الشرقيه، قاهره، ۱۹۵۵م؛ ترجمه محمد کاظم امام، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹خ.
- طبقات الأطباء و الحكماء، ابن جلجل ابوداود سليمان فرزند حسان فرزند جلجل اندلسی، پژوهش فؤاد سید، معهد العلمی للآثار الشرقيه، قاهره، ۱۹۵۵م؛ ترجمه محمد کاظم امام، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹خ.
- طبقات الأمم، قاضی ابوالقاسم صاعد فرزند احمد فرزند صاعد اندلسی (۴۲۰ - ۴۶۲ق / ۱۰۶۹ - ۱۰۲۹م)، به کوشش لویس شیخو، بیروت ۱۹۱۷م؛ برگردان جلال الدین تهران، گاهنامه ۱۳۱۰خ؛ برگردان دکتر غلامرضا جمشید نژاد اول، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳خ؛ ابن صاعد اندلسی، به کوشش غلامرضا جمشید نژاد اول، تهران، ۱۳۷۶خ.
- العلوم العلمية في العصور الاسلامية، كحاله، عمررضا، دمشق، ۱۹۷۲م.
- عوالي اللثالي، ابن ابی جمهور احسايی (ز: ۸۸۰ق)، پژوهش آقامجتبی عراقی، شهاب الدین مرعشی، چاپخانه سیدالشهداء، قم، ۱۴۰۳ق / ۱۹۸۳م.
- عيون الأنبياء في الطبقات الأطباء، ابن ابی اصيبعه، موفق الدين ابوالعباس احمد فرزند قاسم فرزند خليفه فرزند يونس خزرجي سعدي (۶۰۰-۶۶۸ق)، پژوهش نزار رضا، دار مکتبه الحيات، بیروت، ۱۹۶۵م.
- عيون الأنبياء في الطبقات الأطباء، ابن ابی اصيبعه، موفق الدين ابوالعباس احمد فرزند قاسم فرزند خليفه فرزند يونس خزرجي سعدي (۶۰۰-۶۶۸ق)، پژوهش امروالقيس فرزند طحان و احمد ميهي فرزند حسن عبدالصمد، چاپخانه وهبي، مصطفى افندی وهبي، ۱۳۰۰ق، چاپ نوین آن، دار الثقافه، بیروت-لبنان، ۱۹۸۷م / ۱۴۰۸ق.

عیون الأنباء في طبقات الأطباء، ابن ابی اصیبعه، موفق الدین ابوالعباس احمد فرزند قاسم سعدی خزرجی (۵۹۵ - ۶۶۸ ق)، چاپ مؤسسه دارالفکر بیروت، ۵۶ - ۱۹۵۵ سه جلد در یک مجلد.

عیون الأنباء في طبقات الأطباء، ابن ابی اصیبعه، موفق الدین ابوالعباس احمد فرزند قاسم سعدی خزرجی (۵۹۵ - ۶۶۸ ق)، پژوهش نزار رضا، بیروت، دارمکتبه الحیات، [بی تاریخ]. ترجمه فارسی از سید جعفر غضبان و محمود نجم آبادی، بخش اول، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۹ خ.

عیون الأنباء في طبقات الأطباء، ابن ابی اصیبعه، موفق الدین ابوالعباس احمد فرزند قاسم فرزند خلیفه فرزند یونس سعدی خزرجی (۵۹۵ - ۶۶۸ ق / ۱۱۹۹ - ۱۲۷۰ م)، پژوهش آگوست مولر (امرؤالقیس فرزند طحان)، چاپخانه وهیبیه، قاهره، ۱۲۹۹ ق / ۱۸۸۲ م، ۲ جلد؛ دیگر: چاپ مصطفی افندی وهبی، چاپخانه وهیبیه، قاهره ۱۳۰۰ ق؛ دیگر: تصحیح آگوست مولر، کونیگزبرگ، ۱۸۸۴ م، ۲ جلد؛ دیگر: پژوهش نزار رضا، دارمکتبه حیات، بیروت، ۱۹۶۵ م؛ دیگر: به کوشش فواد سزگین، فرانکفورت، معهد تاریخ العلوم العربیه و الاسلامیه، ۱۹۹۵ م؛ دیگر: تصحیح عامر نجار، قاهره، دارالمعارف، ۱۹۹۶ م؛ دیگر: پژوهش محمد باسل عیون سود، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۹۹۸ م؛ برگردان به فارسی محمدابراهیم ذاکر، انجمن گیاه درمانی ایران، تهران، ۱۳۹۳ خ.

عیون الأنباء في طبقات الأطباء، ابن ابی اصیبعه، موفق الدین ابوالعباس احمد فرزند قاسم سعدی خزرجی (۵۹۵ - ۶۶۸ ق)، بیروت، ۱۳۷۶ ق، سه جلد.

فرهنگ فرق اسلامی، مشکور محمد جواد، همراهی کاظم مدیر شانہ چی، چاپ ششم، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۷ خ.

فهرس أعلام الذریعة إلى تصانیف الشیعة، دکتر علی نقی منزوی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ خ / ۱۴۱۹ ق / ۱۹۹۸ م.

فهرس مخطوطات الطب الاسلامي باللغات العربية و التركية و الفارسية في مكاتب تركيا، گردآوری رمضان ششن، جمیل آقپکار و جواد ایزگی، اشراف اکمل الدین اجیان اوغلی، مرکز الأبحاث للتاریخ و الفنون و الثقافة الاسلامیه باستانبول، مؤتمر الطب الاسلامي، استانبول، ۱۴۰۴ ق / ۱۹۸۴ م.

- فهرست ابن‌الندییم، ابوالفرج محمد فرزند اسحاق، ابن‌ندیم (۲۹۷ - ۳۸۵ق)، چاپخانه رحمانی مصر، چاپ ۱۳۴۸ق؛ دیگر: دارالمعرفة، بیروت؛ برگردان رضا تجدد، تهران، ۱۳۴۶خ؛ به کوشش مهین جهان‌بگلو، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۶خ. ← فهرست
- فهرست الفبایی کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی. تألیف محمدآصف فکرت، استدراک و پیوست محمد وفادارمردی. انتشارات کتابخانه مرکزی آستان قدس، ش ۱۳، ۱۳۶۹خ، ۹۴۸ برگه. ← آستان قدس.
- فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۴، حائری عبدالحسین، تهران ۱۳۳۵خ.
- فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه مجلس شورای ملی، ج ۱۹، حایری، عبدالحسین، تهران، چاپخانه مجلس، ۱۳۵۰خ.
- فهرست کتب خطی کتابخانه دانشکده پزشکی، ره‌آورد، حسن، تهران، چاپخانه دانشگاه، ۱۳۳۳.
- فهرست کتب خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، محمدتقی عرفانیان، ج ۱۹، مشهد، انتشارات کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد آستان قدس رضوی، ۱۳۸۰خ.
- فهرست کتابخانه ملی، ج ۱۰، ۱۹۳ - ۱۹۵، گد دستیابی کتاب: ۱۶۳۱ / ع، شماره پیشین آن ۱۹۹۷ / د است.
- فهرست کتاب‌های چاپی فارسی طبی و فنون وابسته به طب، محمود نجم‌آبادی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۲خ.
- فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، مشار خانابا، تهران، ۱۳۵۰ - ۱۳۵۵خ.
- فهرست مخطوطات الطب الإسلامي باللغات العربية و التركية و الفارسیة في مکتبات ترکیا، اشرف اکمل‌الدین، احسان اوغلی، جمیل آقپکار و جواد ایزگی، استانبول، مرکز الابحاث للتاریخ و الفنون و الثقافة الإسلامیه، ۱۹۸۴م.
- فهرست مخطوطات الطبیة العربیة في مکتبه الدكتور سامی ابراهیم حداد، گردآوری فرید سامی خداد، با همکاری هانس هیزش بیسترفیلد، دانشگاه حلب، معهد تراث العلمي العربي، ۱۴۰۴ق / ۱۹۸۴م.
- فهرست مخطوطات الطبیة العربیة في مکتبه الدكتور سامی ابراهیم حداد، گردآوری فرید سامی خداد، با همکاری هانس هیزش بیسترفیلد، دانشگاه حلب، معهد تراث العلمي العربي، برگه ۹۳، ۱۴۰۴ق / ۱۹۸۴م.
- فهرست مخطوطات دارالکتب الظاهریه، الطب و الصيدنه، سامی خلف حمارنه و أسماء حمصی، برگه ۴۷۶، دمشق، ۱۳۸۹ق / ۱۹۶۹م ۱۳۸۹ق / ۱۹۶۹م.

فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، محمد تقی دانش‌پژوه، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۸ خ.
فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران، ج ۱، انوار عبدالله، تهران، ۱۳۴۵ خ.

فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران، جلد دهم، عبدالله انوار، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران،
کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران، ۱۳۶۵ خ.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستان مقدس حضرت معصومه (ع)، حسن نقیعی، انتشارات زائر، قم، ۱۳۷۵ خ.
فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی آیت‌الله العظمی گلپایگانی، قم، درایتی، مصطفی؛ صدرایی خوی، علی؛
حافظیان، ابوالفضل، انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، تهران، نُه جلد، ۱۳۸۸ خ.
فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک، احمد منزوی و افشار ایرج و محمدتقی دانش‌پژوه و محمدباقر حجتی، ج ۱،
۵۱۵، تهران، کتابخانه ملی ملک، ۱۳۵۲ خ.

فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی ملک، افشار ایرج و محمدتقی دانش‌پژوه، تهران، ۱۳۵۲ خ.
الفهرست؛ فوز العلوم، ابن‌ندیم محمد فرزند اسحاق، پژوهش گوستاو فلوگل (۱۸۰۲ - ۱۸۷۰ م)، لایپزیگ، ۱۸۷۱ ۱۸۷۲ م؛
دیگر ترجمه رضا تجدد، تهران، ۱۳۴۶ خ؛ محمد رضا تجدد، چاپ دوم، تهران، انتشارات اساطیر با همکاری مرکز بین‌المللی
گفتگوی تمدن‌ها، ۱۳۸۱ ش.

فهرستگان نسخه‌های خطی ایران، چهل و پنج جلد، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول،
تهران، به کوشش مصطفی درایتی، ۱۳۹۰ - ۱۳۹۴. ← فنخا

فهرستواره کتاب‌های فارسی، ج ۵، منزوی، احمد، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۰ خ.
فهرستواره مشترک نسخه‌های خطی پزشکی و علوم وابسته در کتابخانه‌های ایران، شمس اردکانی و دیگران محمد رضا،
تهران، سبز آرنج، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی تهران، ۱۳۸۷ خ.
قاموس الأعلام زرکلی؛ أعلام قاموس الرجال لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المسشرقین، خیرالدین
زرکلی (۱۸۹۳-۱۹۶۴ م)، چاپ دوم، چاپخانه کوستاتسوماس و شرکا، ۱۳۷۳ ق/ ۱۹۵۴ م.

قینون الترجمان، سده چهارم هجرت، ابن‌ابی‌اصیبه در زندگی‌نامه پزشکان دوران عباسی تا بخشی از سده چهارم از او روایت می‌کند. کتابش گم شده و به دست ما نرسیده است.

کشف الظنون عن أسامي الكتب و الفنون،، حاجی خلیفه مصطفی فرزند عبدالله کاتب (د: ۱۰۶۷ق)، تهران، اسلامیه، ۱۳۸۷ق.

کتاب‌شناسی نسخ خطی پزشکی ایران، ارجح اکرم، فریده هادیان، صدیقه سلطانی‌فر، زهرا چهره‌خند، زیر نظر رضا خانی جزنی، موزه، کتابخانه و مرکز اسناد کتابخانه ملی ایران، تهران، ۱۳۷۱خ.

کتاب‌شناسی نسخ خطی پزشکی ایران، رضا خانی جزنی، تهران، کتابخانه ملی، ۱۳۷۱خ.

کتاب‌نامه طب سنتی ایران، نجم‌آبادی محمود، تهران، دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی ایران، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۴خ.

کشف الظنون، حاجی خلیفه یک فرهنگ کتاب‌شناسی از حاجی خلیفه مصطفی کاتب چلبی ترک (۱۰۱۷ - ۱۰۶۷ق)، به کوشش محمد شرف‌الدین و معلم رفعت بیگلر کلیشی، چ. چهارم تصحیح یالتقیا، استانبول ۱۹۴۱ تا ۱۹۴۳م، افسس در تهران همراه با ذیل آقابزرگ تهرانی منزوی (۱۲۵۵ - ۱۳۴۸خ) پدربزرگم، ۱۹۶۷م.

لغت‌نامه دهخدا، دهخدا علی‌اکبر (د ۱۳۳۴خ)، تهران (۱۳۲۵ - ۱۳۴۶خ) و CD ← (لغت‌نامه)

محبوب القلوب، محمد فرزند علی فرزند عبدالوهاب دیلمی اشکوری لاهیجی، قطب‌الدین شریف لاهیجی؛ یا قطب‌الدین اشکوری (د: پیرامون ۱۰۸۸ تا ۱۰۹۵ق)، پژوهش حامد صدقی و ابراهیم دیباجی، تهران، میراث مکتوب، ۱۳۸۲، برگردان، احمد اردکانی، پژوهش علی اوجیبی، تهران، کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۰خ.

مستشرقون، نجیب عقیقی، چاپ دارالمعارف ۱۹۸۰م.

مطرح الانظار في تراجم أطباء الأعصار و فلاسفة الأمصار، فیلسوف‌الدوله میرزا عبدالحسین فرزند میرزا محمدحسن مجتهد فرزند میرزا محمدکریم زنوزی تبریزی (۱۲۴۳ - ۱۳۲۰خ)، تبریز، ۱۳۳۴خ.

معالم الأمم و أخبار ذوي الحكم، ابن‌ابی‌اصیبه، موفق‌الدین ابوالعباس احمد فرزند قاسم سعدی خزرگی. (نک: عیون الأنباء، پژوهش نزار رضا، ۸؛ برگردان ذاکر، ج ۱، ۵۸)

واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات
الأطباء

- مُعْجَم البُلدان في معرفة المدن و القرى و الخراب و العمار و السهل و الواعر من كل مكان، ياقوت حَمَوِي (٥٧٤ - ٦٢٦ق)، شهاب الدين ابو عبدالله ياقوت فرزند عبدالله، تصحيح وستنفلد خاورشناس (١٨٠٨ - ١٨٩٩م)، چاپ لايپزيگ در سال‌های ١٨٦٦ تا ١٨٧٠م، شش جلد؛ ديگر: برگردان علي نقی منزوی، انتشارات ميراث فرهنگي کشور (پژوهشگاه)، معاونت پژوهشی، پژوهشکده باستان‌شناسی، تهران، ١٣٨٠ - ١٣٨٢خ.
- معجم التاريخ التراث الاسلامي في مكتبات العالم، مخطوطات - مطبوعات، علي رضا قره بلوط- احمد طوران قره بلوط، دارالعقبه، قيصري - ترکیه، ١٤٢٢ق / ٢٠٠١م.
- معجم المطبوعات العربية في ايران، عبدالجبار رفاعي، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامي، سازمان چاپ و انتشارات، تهران، ١٤١٤ق.
- مفاتيح العلوم، خوارزمي ابو عبدالله محمد فرزند احمد فرزند يوسف کاتب خوارزمي (٣٧٢ق)، چ قاهره ١٣٤٢ق؛ برگردان حسين خديو جم، مرکز انتشارات علمي فرهنگي، چاپ دوم ١٣٦٢خ.
- مفيد العلوم و مبيد الهموم، ابن حشا، پژوهش جورج کولان و ب. ج. رينو، چ رباط - مغرب، ١٩٤١م.
- مقدمه ابن خلدون، ابن خلدون، عبدالرحمان فرزند خلدون، برگردان محمد پروين گنابادي، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ١٣٣٦خ.
- مقدمه بر تاريخ علم، جورج سارتون، برگردان دکتر غلامحسين صدری افشار، انتشارات دفتر ترويج علوم، وزارت علوم و آموزش عالی، تهران، ١٣٥٣خ.
- مناقب الأطباء، ابوسعید عبیدالله (ز: ٤٥٠ق / ١٠٥٨م) فرزند جبرائيل فرزند عبیدالله فرزند بختيشوع فرزند جبرائيل فرزند بختيشوع فرزند جورجيس فرزند جبرائيل که اين کتاب اکنون در دسترس نيست.
- النجوم الزاهرة، ابن تغری بردی، يوسف، قاهره، ١٣٤٨ق.
- نزهة الأرواح و روضة الأفراح، شمس الدين محمد، ترجمه مقصودعلي تبريزی شهر زوری، پژوهش محمدتقی دانش پژوه و محمد سرور مولایی، تهران، علمي فرهنگي، ١٣٦٥خ؛ به کوشش خورشيداحمد، حيدرآباد دکن، ١٣٩٦ق.

- نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، درباره نسخه‌های خطی، دانش پژوه، محمدتقی و ایرج افشار، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۴۲خ.
- نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، نسخه‌های خطی، دفتر نهم، زیر نظر استاد محمدتقی دانش‌پژوه، استاد ایرج افشار، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۸خ.
- النهج الواضح ابن غزال امین الدوله ابوالحسن فرزند غزال فرزند ابوسعید (۶۴۸ق / ۱۲۵۰م). (نک: اعلام زرکلی، ج ۱، ۳۵۸).
- نوادر الفلاسفة و الحكماء و آداب المعلمین القدماء و تسبقه رسالة في كتب جالینوس؛ نوادر الفلاسفة و الحكماء و آداب، حنین فرزند اسحاق، عبدالرحمان بدوی، مكتبة بیبلیون، جبیل، لبنان، ۲۰۰۹.
- نوادر مخطوطات العربية في مكتبات تركيا، رمضان ششن، مجلد الأول، بیروت، ۱۹۷۵م.
- وفیات الأعیان و إنباء أبناء الزمان، ابن خلکان شمس‌الدین احمد فرزند محمد، دار القلم، ۱۹۷۱م، ۷ جلد.

واکاوی کتاب عیون الأنباء في طبقات
الأطباء

۳۲

ذکر
دکتر محمد ابراهیم